

УДК 821.161.2.09:323.39

Ольга Шаф

ORCID: 0000 0001 5692 506X

ДИСКРЕДИТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЯК КОЛОНІАЛЬНИЙ СИМПТОМ У ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто художні стратегії дискредитації образів представників національної еліти (нащадків козацької старшини, чиновництва, духовенства) в українській літературі першої третини ХІХ століття як під впливом імперської гібридної атаки на український провід (одним із прецедентів якої є славнозвісна п'єса О. Шаховського «Козак-стихотворець»), так і внаслідок закономірного занепаду державо- й культуротворчого потенціалу еліти в ситуації колоніальної стагнації громадської, духовно-освітньої, культурно-мистецької сфер у результаті імперської асимілятивної політики. Колоніальний модус художнього мислення з патернами меншовартості, недооцінки національних надбань, атрофією чи мутацією патріотизму, національної гідності, історичної пам'яті зумовив домінування таких стратегій, як бурлескне осміщення образів чиновного «панства», дрібного духовенства та їхньої «не зрозумілої» української книжної мови (Тетерваковський, Финтик в драматургії І. Котляревського, Пістряк у повісті «Конопотська відьма» Гр. Квітки-Основ'яненка, образи дяків-ловеласів у п'єсах П. Котлярова, В. Гоголя), сентиментально-провінційне «опрощення», локалізація в полі приватної, гастрономічної, матримоніальної проблематики образів недолугих, неосвічених нащадків козацької старшини (як-от сотник Забр'юха в повісті «Конопотська відьма» Гр. Квітки-Основ'яненка). Остання стратегія виявляє балансування художньої свідомості на межі колоніальної самокарикатуризації та антиколоніальної сатири.

Ключові слова: українська література першої третини ХІХ століття, художні стратегії зображення національної еліти, (анти)колоніальне художнє мислення, творчість І. Котляревського, Гр. Квітки-Основ'яненка, В. Гоголя, постколоніальна деконструкція.

DOI 10.34079/2226-3055-2024-17-31-38-51

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Постколоніальна методологічна пропозиція, хоча й не стала пріоритетною в сучасному літературознавстві, дозволяє реінтерпретувати українську літературну класику, зокрема створену в умовах посиленого імперського пресингу на початку ХІХ століття, з ракурсу художньої концептуалізації колоніальних патернів свідомості. Для вітчизняних постколоніальних студій важливо поглибити уявлення про ці патерни, які варіативно виявлялися й пізніше, упродовж ХІХ та ХХ століть, а подекуди їхні сліди вгадуються й нині. Одним з виявів колоніального стану (художньої) свідомості є стратегія дискредитації національної еліти, що синхронізується з імперською інтенцією асимілювати / денацифікувати / делегітимізувати еліту підкореного народу, адже, як зауважував В. Липинський, витворення чи винищення національної аристократії «рішає скрізь і завжди про долю нації» (Липинський, 2013, с. 191). Нівеляція національної еліти дає простір імперській владі самій посісти її місце, аби здійснювати безперешкодний контроль над населенням, над ресурсами, аби унеможливити чи маргіналізувати (потенційний) національний контрдискурс. До прикладу, у наш час, до повномасштабного вторгнення, дискредитація

національної еліти була складовою гібридної агресії проти нашої країни й здійснювалася в основному через делегітимізацію обраної в 2014 році влади (у риториці кремлівської пропаганди – «хунти»), зокрема й створенням медіаконтенту, у якому представники українського політикуму поставали карикатурно-недолугими, осмішеними, нікчемними. Криза авторитету влади, як слушно зауважено, «є причиною дезорганізації процесу розвитку нації, кризи громадської моралі, загострення суспільних конфліктів і росту соціальної напруги» (Слободян, 2016: 4). Недовіра населення до влади знижує, як відомо, електоральну активність та відповідальність, відтак відкриває ширші можливості для політичних маніпуляцій, зокрема й насаджування в суспільстві думки, що «раніше», за часи СРСР, велося краще, що приєднання до РФ або перебування в її «зоні впливу» «краще», ніж життя в незалежній Україні.

Ця імперська стратегія дискредитації національної еліти не є сучасним винаходом. У російській літературі XVIII та XIX століть непоодинокі викривлені характеристики провідників завойованих народів – Кавказу, Азії чи України. Варто згадати тему підданого анафемі Івана Мазепи в російській літературі, щоб зрозуміти арсенал художніх засобів негативізації образу українського гетьмана-«зрадника». Імперський ракурс оцінки подій і постатей української історії поширювався через освітні, культурні (література, преса) та наукові сфери серед колонізованої еліти, відтак посідав панівні позиції в українській літературі, творці якої здебільшого перебували в полоні імперської ідеологічної парадигми.

Знецінення в текстах українських літераторів фігур національних провідників – козацької еліти та її нащадків – пояснюється не лише залежністю від імперських когнітивних моделей, а й колоніальним станом (суспільної, культурної) свідомості з патернами меншовартості / другосортності, недооцінки національних надбань, атрофією чи мутацією патріотизму, національної гідності, історичної пам'яті. Залежно від тематико-стильових параметрів творів образи представників української еліти набували варіативності, але незмінно транслиювали колоніальну домінанту в художній свідомості їхніх авторів, які самі здебільшого були нащадками козацької старшини, належали до найвпливовіших українських аристократичних родин, як Гр. Квітка. Вартують уваги колоніальні художні стратегії зображення представників національної еліти в українській літературі перших десятиліть XIX століття як свідчення інволюції національної свідомості під впливом імперського асимілятивного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим кроком до позбавлення України (Гетьманщини) залишків автономії було системне знищення російською імперією національного проводу, а саме – військової еліти (козацтво внаслідок Катерининих реформ розшаровувалося на багатіїв та голоту, відтак втрачало бажання або в іншому випадку засоби до участі у військових діях), економічної еліти (кооптація заможних вихідців з козацької старшини в суспільно-економічні вертикалі імперії) (див. детальніше Когут, 1996)) та культурної еліти (зросійщення духовенства, освіти на всіх ланках, цензурні перешкоди виданню періодики та книг українською мовою, лінгвоцид) унаслідок низки царських указів і заходів упродовж XVIII століття (Шевчук, 2005). Характер імперського наступу на політичну та культурну автономію Гетьманщини широко розглянуто в історичних та філологічних розвідках XX століття (1920-х років в СРСР та надалі за кордоном), а також XXI століття. Окрема наукова галузь – елітологія – вивчає зародження, розвиток, занепад, націє- та державотворчу функцію еліт. В Україні з її перманентною недержавністю наріжним каменем елітології стали праці В. Липинського про національну аристократію. Його теза про залежність існування нації від наявності в її аристократії матеріальної сили та морального авторитету (Липинський, 2013, с. 196) дозволяє діагностувати і стан козацької еліти другої половини XVIII століття як такий, коли втрачені важелі політичної, економічної влади (те, що вчений вкладає в поняття «матеріальна сила») прискорили й втрату морального авторитету в

нащадків козацької старшини та представників духовенства, що претендували бути українською національною аристократією. В. Липинський акцентує на історичній закономірності сходження з політичного кону національних еліт, які втратили силу й моральний авторитет, у ситуації суспільного прогресу й нових запитів (Липинський, 2013, с. 192-194), але має бути врахований і чинник навмисної дискредитації національної еліти колонізатором як складової асимілятивної політики. У другій половині XVIII століття розкладу національної еліти могли сприяти як історична закономірність зміни формату буття етнічної спільноти, так і імперська політика. Художня література того часу оприявнює питому вагу першого, «природного» та другого, «штучного», чинника.

Проблеми адаптації українських еліт до імперських реалій XVIII століття в історичному ракурсі розглядали в різний час М. Грушевський, О. Єфименко, З. Когут, А. Каппелер, О. Ясь та ін. Сучасних істориків тої доби здебільшого цікавлять питання (подвійної) ідентичності національної еліти (див. Сидорук, Черняк, 2017; Гоцуляк, 2018). Вираження «дуальності» національного самоідентифікування письменників першої половини XIX століття з різним ступенем заглиблення висвітлено в студіях О. Борзенка, А. Малиновського, О. Юрчук, М. Шкандрія та ін. На відміну від образів найвідоміших гетьманів, як-от Б. Хмельницький, І. Мазепа, І. Виговський, узагальнений імаготип національної еліти в українській літературі першої третини XIX століття, зокрема й стратегії його дискредитації в художніх текстах, ще не були предметом окремої літературознавчої уваги.

Трансформація образів представників козацької еліти та її нащадків в національній культурі (літературі) нечасто ставала основним предметом дослідження з низки причин, передусім через підміну понять щодо самого цього прошарку. Розтиражована народницька недовіра до «панства», протиставленого «простому народові», вела до стереотипізації уніфікованого образу представника еліти як жорстокого експлуататора. Інший народницький варіант перцепції національної еліти полягав в її «опрощенні», зведенні до простого, а не аристократичного стану. Обидва народницькі «(стерео)типи» щодо національної еліти, які позбавляли її ролі культурного провідника в протидії імперській асиміляції, стали актуальними і для радянської аксіології. Її репрезентує, скажімо, В. Шубравський, акцентуючи в «Наталці Полтавці» «критичний елемент» – хабарництво, здирство, сутяжництво, зрозуміло, Возного (хоча жодна його дія в п'єсі такі вади не оприявлює). Сільську верхівку в інших драматичних творах цього часу, «людей пустих, морально нікчемних», він протиставляє «людині з народу» (Шубравський, 1958, с. 17). Утім, цей оціночний шаблон може позначатися й на некритичності суджень сучасних літературознавців на кшталт «[в] українській поезії світ багатих людей виступає як світ аморальний», «[п]ани в творах українських поетів наділяються епітетами «злі», «ворожі», «лихі», вони «здатні не співчувати, а тільки кривдити і ображати бідних людей» (Лімборський, 2009, с. 45). Або ще й так: «[п]исар – типовий представник ієрархії колоніальної околиці, «мерзенний, п'явка людська», котра вдається до різних форм мімікрії за посередництвом знівельованого, уніфікованого бюрократично-канцелярського стилю висловлювання» (Малиновський, 2022, с. 427).

У роботах згаданих дослідників не концептуалізуються причини негативізації імаготипу української еліти, що справді відчитується в текстах першої третини (та й далі) XIX століття. Утім, із тверджень І. Лімборського випливає, що викриття недоліків деморалізованого «панства» корелюється з руссоїстсько-просвітницькою установкою на вивищення простої людини, а також сентименталістським пріоритетом чулого й чистого серця (яке є, зрозуміло, лише в «маленької людини») і відсутнє у «п'явок людських» (Лімборський, 2009, с. 111). Тож виглядає так, що стратегія знецінювання вищої верстви зумовлена ідейно та естетично, підсилена згодом інтенціями критичного реалізму. Крім того, захист простолюду, який був носієм українськості, від соціальної несправедливості,

піднесення його моральних якостей входили у сферу творчих завдань представників «сентиментальної провінції» (термін О. Борзенка), наративна стратегія яких зазвичай мімікріювала під простолюдинську з оцінкою панства лише за критерієм (не)лояльності до поспільства. У романтизмі, щоправда, національно маркований образ козацької еліти ідеалізувався саме за антиколоніальний – визвольний – чин, але був віднесений у минулий «золотий вік» козацької вольниці. Отже, в українському літературному просторі шаблон «злого пана» й «покривдженого простака» був наміцно закріплений за соціальною, а не національною сферою, тоді як розмежування панства за національною належністю на «своє» і «чуже» за кооптації української еліти в імперські структури втрачало сенс. Спрощена й поляризована, спрофанована (плебейська) аксіологія закріплювала за «паном» роль соціального «ворога», здирника, розпусника, лиходія. Наснажене сентиментально-просвітительською «простонародністю» українське письменство XIX століття перетворювало страту «панства» на риторичний конструкт, що міг наповнюватися доволі варіативним, але незмінно негативним смыслом. Утім, література перших десятиліть XIX століття фіксує витoki процесу денацифікації та інволюції національної еліти ще до скам'яніння її образу в трафаретному «панстві».

Актуальність дослідження зумовлена потребою постколоніальної рецепції української літератури перших десятиліть XIX століття, зокрема образу національної еліти, знецінення якої є симптомом колоніальної залежності (художньої) свідомості письменників від імперської когнітивно-аксіологічної парадигми. Важливо окреслити не лише форми дискредитації національної еліти в художніх текстах, а й психо-соціальні причини такої художньої стратегії, її зумовленості колоніальною ситуацією й асимілятивною імперською політикою. Не менш важливо усвідомити й наслідки розгортання стратегії дискредитації національної еліти в літературі для формування національної свідомості й перспективи антиколоніального опору.

Мета статті – здійснити постколоніальну ревізію стратегій знецінювального зображення представників української (козацької) еліти в літературі першої третини XIX століття (драматургія І. Котляревського, повість «Конотопська відьма» Гр. Квітки-Основ'яненка, «Простак...» В. Гоголя).

Завдання дослідження – визначити специфіку стратегій художнього зображення української (козацької) еліти в цих текстах у координації з їхніми тематико-стильовими особливостями; окреслити симптоматичність політики дискредитації представників національної еліти для колоніальної (художньої) свідомості, залежної від імперських наративів; з'ясувати денацифікуючий ефект маргіналізації національної еліти, передусім у літературі, для національного (під)свідомого в перспективі націєтворення.

Виклад основного матеріалу. Сигналом до гібридної атаки на українську козацьку еліту було її викривлене зображення в російській літературі XVIII–XIX століть. Дискурс російської літератури задавав тон і українським літераторам, водночас міг служити і каталізатором національної образи. Резонанс мала п'єса Олександра Шаховського «Козак-стихотворец» (1812), дія якої відбувається на початку XVIII століття після Полтавської битви – «Полтавської перемоги», як сказано в тексті. Окрім низки ідеологічних перекирвань, іноді з точністю до навпаки – скажімо, царя Петра згадано не як ініціатора війни, руйнування Батурина, а як блискучого переможця й благодійника, який дбає про майно полтавців та присилає гроші компенсувати завдану шкоду, у цьому творі детально виписано образ української старшини, хитрої, злодійкуватої, недолугої, лицемірної. «Тисяцький» Прудіус (у Гетьманщині такої посади не було, бо адміністративний поділ здійснювався на полки, а потім на сотні, натомість посада «тисяцького» існувала в Княжій Русі; герой Шаховського тягне на сотника, не полковника, у сотенній канцелярії міг служити і писар Грицько) за намовою писаря Грицька спочатку привласнив цареві гроші, обікравши громаду, а потім підступно звинуватив у цьому свого суперника Климовського, героя полтавської битви,

славетного віршотворця. Сюжет же в основному обертається навколо невдалого сватання Прудіуса до Марусі, нареченої Климовського, якій тисяцький брехав про загибель її коханого на війні. Опонентами антагоністів Прудіуса та Грицька, представників козацької еліти, стають представники еліти імперської – князь, він же капітан царської гвардії, та його денщик Дьомін. Авторська симпатія до останніх виявляється в акцентуації автором їхнього благородства, милосердя, безкорисливого бажання допомогти закоханим і поновити справедливість.

Князь та його денщик представляють у п'єсі царську владу в Україні, вимагають послуху місцевого тисяцького. Денщик Дьомін зображується таким, хто має право помирати Прудіусом без натяку на субординацію: «Что ты не идешь собирать своих козаков? Такъ ли исполняютъ командирскіе приказы?», «Полно мигать; скорым шагомъ, ступай, ступай! Толкаетъ ихъ» (Шаховской, 1815, с. 52-53). Верхом зневаги є образи з вуст Дьоміна та князя на адресу Прудіуса та Грицька: «Вот и другая обезьяна» (про писаря) (Шаховской, 1815, с. 14), «бездильныки» (Шаховской, 1815, с. 44), «на нихъ не людскія рожи» (Шаховской, 1815, с. 53), «олухи» (Шаховской, 1815, с. 55), які можна було б списати на просвітницьке викриття антагоністів задля «виховного моменту», якби не відверто шовіністична образа на адресу Прудіуса – «*хохлацкое* (курсив мій. – О. Ш.) чучело». У фіналі, коли князь ображає Прудіуса в очі, – «Такъ я берусь изходатайствовать прощение дурню», тисяцький, напевно ж, перетравлює цю зневагу, повторюючи вслід: «Дурню...», але тут-таки згадує про субординацію, якою, за Шаховським, мають регламентуватися стосунки української старшини та російських гвардійців, вибачається й дякує: (Прудіус) «...*Одумавшись*. Спасибо тоби ясный Пане и всемъ вамъ» (Шаховской, 1815, с. 71-72). Вельми показова ремарка («Одумавшись»), що натякає на вибір персонажа між покорою або обуренням у спробі бодай якимось відстояти свою честь. Утім, роль у п'єсі Прудіуса, нищого злодюжки, підлого брехуна, ласого до чужих наречених, не лишає йому шансів на реванш.

Імперські стратегії у п'єсі Шаховського передусім акумулюються в підкресленому вихвалінні російського царя Петра I та його війська, що фігурують ледь не в кожній репліці князя та Дьоміна. Ідеологічно важливим було зобразити цілковиту солідарність у пієтеті до царя «хороших» українців, передусім Климовського («Ты брат доброй слуга Царю!», – каже князь, – «Спрашивай у старшого, отставаль ли я отъ другихъ» (Шаховской, 1815, с. 25), – підтверджує його слова Климовський), його нареченої Марусі, а також наголосити на вірності «отечеству» козаків, які влилися в полки Іскри та Кочубея. Найвищою нагородою для Климовського є виклик до Москви на аудієнцію із царем. Як зазначає Андреас Каппелер, «[л]ояльність підданих щодо держави та правлячої династії – головний стрижень Російської імперії. <...> Тому лояльність неросійського населення околиць мала для нього першочергове значення» (Каппелер, 2001, с. 8). Тож, за ідеологією твору, саме пієтет до царської влади визначає «хорошим» чи «плутом» є український козак. Сама ж царська влада а ргіюгу «хороша». Отже, за художньою «логікою» п'єси «благотом» для народу буде заміна влади крутія Прудіуса на владу царя чи от такого князя-«благодійника».

Реакція Івана Котляревського на «Козака-стихотворця» Шаховського добре відома, художньою «відповіддю» на пережиті українським митцем уколи ображеної національної гідності стала «Наталка-Полтавка». Детально зіставляє ідейно-змістові плани обох п'єс Євген Нахлік (Нахлік, 2015, с. 364-385). Додати до його спостережень можна хіба заувагу щодо субординаційної стратегії обережності й поміркованості Котляревського, позаяк критика п'єси його російського колеги вустах дійових осіб посідає доволі непомітне місце в проблемному полі твору. Власне й критику викликає не так наклеп на українську старшину, хамське поводження царських гвардійців, відверта брехня про Петрові «благодіяння», а лише те, що спотворено мову й звичаї полтавців (Вибірний: «От то тільки нечепурне, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не

бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого»; Петро: «сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова» (Котляревський, 1982, с. 241)) та перекручено окремі історичні факти. Обурення Возного – «Великая неправда виставлена пред очі публичності. За сіє малоросійська літопись вправі припозвать сочинителя позвом к отвіту» (Котляревський, 1982, с. 242) – мізерністю своєї причини, бо закид полягав у тому, що ані в Кочубея, ані в Іскри не було на тоді полків, де міг би служити Климовський, створює більше комічний ефект, аніж опонує Шаховському. На слова Петра, що «[т]ам Прудиуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що нібито царську казну затаїли», Возний відповідає: «О, се діло можливе і за се сердиться не треба. В сім'ї не без виродка» (Котляревський, 1982, с. 242), що звучить в унісон з його раніше висловленою позицією, що нікого у світі нема без гріха. У такий спосіб Котляревський вустами своїх героїв не спростовує, а *підтверджує* наклеп на українську еліту. Критикуючи Шаховського в поверховому й менш значному, він погоджується з імперською стратегією розвінчання козацької старшини.

П'єса Шаховського відбиває стратегією кооптації імперією лояльних еліт православних неросійських народів (як-от українці), що їх (ці еліти) А. Каппелер поставив угорі ієрархії підданих імперії за критеріями здобутих прав і привілеїв. Климовський у п'єсі репрезентує військову еліту вже іншої формації, аніж Прудиус: Климовський перейшов до полків, які підтримали Петра, зрадивши Мазепу, він виявляє вірність царю, його зрівняно в правах з російськими вояками. Утім, якщо звернутися до Каппелера, саме колонізовану еліту першого рівня було асимільовано в першу чергу за принципом «рівності, бо тотожності»: «У першій половині XIX століття в громадській свідомості Росії став переважати позитивний образ малоросів, що сприймалися як колоритний варіант російського народу» (Каппелер, 2001, с. 9). На противагу «зразковому», «з малоросійщеному» образу Климовського в п'єсі змальовано Прудиуса, який утілює імперський стереотип підступного, зрадливого «бунтівника-мазепинця», хоча закладений в цей образ негатив перепроєктовано в план жалюгідної нищості персонажа. «Роздвоєння» образу представників козацтва – на лояльних малоросів, майже тих самих «росіян», до яких імперія ставилася загалом позитивно за умови їхнього зречення своєї національної «інакшості», та підступних «мазепинців» знайшло широке вираження в російській літературі на українську тему, що активно впливало й на українське письменство, яке некритично засвоювало імперську аксіологію.

У цьому руслі варто пильніше вдивитися в таких персонажів Котляревського, як Возний з розглянутої п'єси та Финтик з «Москаля-чарівника», які також репрезентують українську еліту. Якщо Возний – «[ю]риста завзятий і хапун такий, що із рідного батька злупить!» (Микола) (Котляревський, 1982, с. 238), але все ж виявляє інтелектуальний потенціал (знайомий з театральним мистецтвом, історією України) та не позбавлений людяності (усвідомлюючи щирість почуттів закоханих, поступається своїм правом на Наталчину руку), то Каленик Кононович Финтик, дрібний чиновник, недалекий, натомість пихатий – типовий манкурт на кшталт Шевченкового землячка з циновими гудзиками («Сон (У всякого своя доля...)»). Можна погодитися з тим, що «п'єса є ареною боротьби трьох світів – автохтонно-національного (Михайло, Тетяна), інонаціонального світу поневолювачів (Солдат) і балансуєчого між ними світу зрусифікованих перекинчиків, які соромляться „називать матушкою просто одетую старуху” (Финтик)» (П'ятаченко, 2006, с. 57). Обидва персонажі, Финтик і Возний, мають відігравати роль посміховиська для простонародної публіки, бути для неї втіленням «інакшого» – на ментальному, культурному та комунікаційному рівнях. Якщо Возний лише подекуди, зокрема в сцені любовного зізнання, викликає сміх, натомість у фіналі він може сподіватися на співчуття і повагу, то образ Финтика закросений простіше, його оцінка (і

автором, і глядачами) однозначно негативна, відтак «перевиховання» у фіналі очікуване й логічне.

На перший погляд, образи антагоністів подібні вживанням «смішної» і «не зрозумілої» з ракурсу простолюдю «мови», бо ж, зокрема у любовних зізнаннях, вони говорять «по писаному», себто не розмовною, а книжною мовою. Хоча мова в них не та сама. Висміювання українсько-слов'янської книжної риторики Возного веде до дискредитації елітарної мови барокової України, відтак до розриву з національною «високою» культурною традицією. Слушне спостереження Ю. Шереха про те, що українська культура, ставши у XVII-XVIII століттях «донором» московщини, втратила потенціал до розвитку, стала старомодною, а відтак і смішною (Шерех, 1964, с. 37). Не пропонуючи взамін іншої елітарної мови як основи національної культури, Котляревський-драматург (також і фундатор бурлескної котляревщини) закріплює її (національної культури) виключно плебейський статус, а елітарний делегує культурі імперській, «загальноросійській». Финтик же, на відміну від Возного, розмовляє російською, адже цілком інтегрувався в імперську культуру, перейнявся зневагою до української стросвітчини, задовольнився простенькими російськими слащавими романсами («Склонитесь, веки», «Не прельщай меня, драгая!», «Почто, ах, не склонна» і под.), такий самий піднесено-слащавий у дусі російського класицизму стиль його любовних зізнань («Ах, батюшки мои! Сколько я объяснял жарчайший пламень любви моей к тебе! Но ты все не догадуешься, до чего мои ежедневные к тебе учашения относятся? Ей-ей, до того, чтобы насытиться твоим лицемерием, насладиться гласом уст твоих и возлюбизати розы губ твоих!» (Котляревський, 1982, с. 251)), що на контрасті із ситуацію творить потужний комічний ефект. Возний Тетерваковський, на відміну від Финтика, не манкурт, не репрезентує інонаціональну культуру, а навпаки – співає перероблену пісню Сковороди, не мешкає, на відміну від Финтика, постійно в Петербурзі, не зневажає звичаї і народну мораль. Як і Финтик, у ситуації зізнання в любові він змінює розмовну мову на «казенну» – але не на російську, а на подібну до україно-слов'янської книжної мови («Утіху ти подай / Душі смятенной, / Моєй письменной, / О ти, мой рай! / Не в состоянїи поставитъ на вид тобі сили любви моеї. Когда би я імѣл — теѣ-то як його — столько языков, сколько артикулов в Статутѣ ілі сколько зап'ятых в Магдебургском правѣ, то і сих не довѣліло би навосхваленіє ліпоти твоєї! Ей-ей, люблю тебе до безконечности» (Котляревський, 1982, с. 220)). Напевне, для полтавського глядача, що той, що той варіант «книжної» мови в розмові з простою дівчиною звучав доволі смішно, але відзначимо, що ретроградність і дивакуватість Возного в цій сцені пробуджують співчуття до нього, але також і загострюють відчуття віджилості тої елітарної української культури, скалкою якої є Возний («смерть» старої книжної мови в устах Возного засвідчена його фразою-паразитом «теє-то як його», що буквально є реакцією на брак слів, втрату їхніх значень, а також є знаком його (невдалого) пошуку шляхетної мови для своїх високих почуттів). Утім, в обох п'єсах Котляревського образ представника української еліти не постає гідним пошани й наслідування.

Із завмиранням старої української книжної мови, яка обслуговувала сферу високої барокової культури з потужною духовною, релігійною складовою, корелюється поширена в українській літературі першої третини XIX століття стратегія висміювання, «опрощення» образу священнослужителів низького рангу – дяків – у ситуаціях алкогольного зловживання та залицання до жіноцтва. Інерція бурлескного осміщення цього образу (у суспільно-побутових казках, творах Климентія Зиновієва, Івана Некрашевича та ін.) у першій третині XIX століття скам'яніла на трафаретний образ дяка у варіантах ловеласа, крутія, здирника. Витоки й причини консервації стратегії

пониження образу священнослужителя в українській (власне, центрально-східній) літературі тої доби потребують окремого дослідження. Ірина Приліпко, спираючись, зокрема на роботи Михайла Грушевського, вважає вагомою причиною дискредитації духовенства узалежнення церкви від російської держави, відтак денацифікацію служителів церкви, їхній розрив із інтересами поспільства й неможливість далі виконувати духовну, освітню, культуротворчу місію (Приліпко, 2014, с. 26, 30). Можна припустити, стратегія дискредитації дяківства / попівства в текстах І. Котляревського, П. Котлярова, В. і М. Гоголів, С. Руданського актуалізована накладанням бурлескного стереотипу розбещеного дяка на стихійну недовіру простолюдинської колективної свідомості до цієї інституції як (на тоді вже) неавторитетної. Посилена московськими реформами соціальна стратифікація поляризувала стани простих людей і «панства», до якого було долучено й духовенство, відтак дяки, попи, ставши для простолюду «іншими», безперешкодно піддавалися далеко не завжди заслуженому осміщенню.

Художня техніка висвітлення ситуацій негідної дяка поведінки в основному така: за прозової гомодієгетичної нарації дяк сам розповідає про свої походеньки, у драматургії виголошує відповідну репліку українсько-церковно-слов'янською мовою, що на контрасті змісту й форми створює потужний комічний ефект. Найдошкульніше висміяно дякові (доволі брутальні) залицяння й шлюбні пропозиції в п'єсі «Любка, або Сватання в с. Рихмах» П. Котлярова, зокрема в ситуації неоковирного зізнання в любові «по-письменному», якого героїня-простолюдинка «не розуміє». Ситуація любовного побачення дяка Хоми Григоровича з молодичкою в п'єсі «Простак, або Хитрощі жінки, перехитрені солдатом» В. Гоголя (дуже подібна до тої, що подана в оповіданні «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя (хіба що тут діє молодий попович), а також його «Ночі перед Різдом») за вже згаданої стратегії осміщення «незрозумілої» мови посилює ефект дискредитації фігури священнослужителя карнавальним перевертанням «гори до низу» у виставлянні його «чортом».

Щодо образу дяка Хоми Григоровича в п'єсі В. Гоголя В. Шубравський зауважував: «Йдучи від життя і віддаючи певну данину традиціям, В. Гоголь наділяє цього служителя церкви рисами корисливості, лицемірства – такими дяки були насправді і такими їх змальовує народна творчість. Своєю ламаною книжно-канцелярською мовою герой нагадує возного з «Наталки Полтавки» та Финтика з «Москаля-чарівника». <...>. Зображенням душевної убогості дяка письменник ще різкіше відтіняє здорову мораль трудової людини» (Шубравський, 1958, с. 12). Осяжне цитування виправдано тим, що увиразнює той «вульгарний» класовий підхід до літератури, що його провадила радянська критика, адже насправді жодної корисливості чи лицемірства зображена в цих творах еліта не має (можливо, має, як Финтик, інші вади, але не ці, якими звично наділялося духовенство в більшовицько-соціалістичній риторичній мові), і мова її не «ламана», а силоміць витіснена на культурні маргінеси, осмішена й дискредитована як «не зрозуміла» «трудої людині», тобто неосвіченому простолюду. З-посеред названих героїв душевно убогим можна назвати лише Финтика. В. Шубравський у традиціях радянської критики маскує імперську стратегію дискредитації української культурної, інтелектуальної еліти «голосом народу», буцімто «такими їх змальовує народна творчість», бо «такими дяки були насправді». Водночас певна дискредитація інституту дяківства в очах поспільства могла бути зумовлена штучно спричиненою деградацією цього стану, зумовленою насадженням московської церкви, занепадом духовно-освітніх закладів, культури мандрівних дяків тощо протягом другої половини XVIII століття.

Усування на маргінеси як поштовх до станової деградації спіткав не лише нижчі верстви духовенства, а й козацьку старшину. Як і дяківство, належна скромність і помірність якого карикатурно оберталася на розбещеність, козацтво також зображувалося в літературі першої третини XIX ст. «з точністю до навпаки» – лінькуватим, безініціативним, локалізованим у приватному просторі. Симптоматичним

є образ козака-ледащо в однойменній баладі Левка Боровиковського: козацькій хвацькості його прашура, славного сотника, по-романтичному протиставлено жалюгідний образ онука, у якого «шабля вищербилась», «кінь на стійлі задрімав», «брязка чарка по полиці» («Ледащо»). Відбиту в баладі колоніальну деформованість козацького менталітету через близько пів століття засвідчить образ Павлуся, героя оповідання «Скарб» О. Стороженка, уже вельми схожого на російський ментальний тип казкового героя, дурника Ємелі, лінощі якого щедро винагороджуються подарунками долі.

Повертаючись до триггеру «Козака-стихотворця» О. Шаховського, завважимо своєрідний римейк сатиричної дуади недолугого козацького старшини та його подільника-писаря в повісті «Конотопська відьма» Григорія Квітки-Основ'яненка. Улас Микитович Забрьоха, конотопський сотник «з діда-прадіда», ліку більше тридцяти не знає, «по-письменному» розуміє погано («О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите », – каже він писарю (Квітка-Основ'яненко, 1978, с. 142), замість свого військового обов'язку вести сотню до Чернігова вирішує матримоніальні справи. Образ старшини, неосвіченої, несвідомої свого чину, – карикатурний, позаяк висміяно спадкове обіймання важливої в Гетьманщині посади непридатним до того нащадком. Авторська стратегія зображення козацької еліти в повісті небезпечно ковзає між антиколоніальною сатирою, призначеною викрити деградацію старшини, можливо, пояснити цим історичну поразку Гетьманщини, та імперським іронізуванням над недолугим козацьким проводом, що виправдовує реорганізацію адміністративної системи Гетьманщини, її заміни царськими призначенцями. Другий варіант здобуває більше аргументів – варто лише порівняти образи Забрьохи та Прудюса з п'єси Шаховського: обидва, репрезентуючи козацьку місцеву владу, перебувають в зоні побутового, зокрема й гастрономічного комфорту, опікуються приватними матримоніальними проблемами, у яких зазнають фіаско; дорадниками і спокусниками на незаконні справи біля них є писарі, які орудують своїми підопічними. У цьому зіставленні в більш невідповідному світлі постає герой Квітки-Основ'яненка. Хоч він не злодій, як Прудюс, але невіглас, нечупара і дурень. Складно позбутися враження впливу п'єси Шаховського на Основ'яненка. Утім, якщо для Шаховського представник козацької влади – злодійкуватий «інший», то для Квітки-Основ'яненка – жалюгідний «свій». Якщо в п'єсі Шаховського відчитується імперська настороженість проти місцевої еліти як хай і приборканого, але конкурента, то в повісті Квітки-Основ'яненка – нищівна зневага. До слова, така сама диспозиція стратегій зображення поверженого Івана Мазепи в імперській логіці Пушкіна, автора поеми «Полтава», та колоніальній свідомості Гребінки, перекладача чи радше травестатора цього твору.

Не лише в «Конотопській відьмі», а й в інших текстах Квітки-Основ'яненка («Шельменко - волосний писар», «Козир-дівка») скарикуризована фігура писаря як представника чиновництва. Писар Прокіп Ригорович Пістряк у повісті «Конотопська відьма» репрезентує тип «освіченого невігласа», споріднений з названими драматургічними образами службовців та дяків використанням «ретроградної» українсько-слов'янської книжної мови. Його пасажі церковно-проповідницького змісту (на кшталт «ізійду у пустиню і уселюся у горах Араратських, у послідніх моря») у невідповідній їм побутовій ситуації ведуть до осміщення й духовно-релігійного шару україно-слов'янської книжної мови. Для невігласа Забрьохи (як і для читачів-сучасників автора) риторика Пістряка «з письма» фактично не зрозуміла й потребує «перекладу» (наратор застерігає читачів: «чи второпаєте що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою, говоре так, що і з десятьма простими головами не розжуєш» (Квітка-Основ'яненко, 1978, с. 142)). Деталь з характеристики Пістряка, що той «на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та *усе не попросту, усе з писання*», натякає

на поширення уявлень про демонстраційно-риторичний характер тогочасної освіченості, інакше кажучи, говорити «з писання» (тобто по-книжному), незалежно від того, що саме і чи доречно говорено, *вважалося* ознакою освіченості, особливо в очах (мало-, не-)освіченого простолюду. Показово, що сотник Забр'юха вже фактично належить до цієї верстви, позаяк має писаря за авторитет, хоча й розуміє його з п'ятого на десяте та постійно просить говорити по-простому.

З усіх героїв повісті, утім, Пістряк єдиний, хто «дванадцять год учився у дяка в школі: у год вчистив граматику, два годи вчив часловець, півчварта года сидів над псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах» (Квітка-Основ'яненко, 1978, с. 142). Автор, звісно ж, іронізує над традиційним змістом тодішньої освіти, а також над довготривалістю періоду навчання Пістряка, що свідчить про його низькі здібності. Зауваження наратора про те, що «наш отець Костянтин, даром що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи: "Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!"» (Квітка-Основ'яненко, 1978, с. 142), свідчить ще про те, що писар лише імітує навченість (або й про те, що о. Костянтин такий самий невіглас). Подекуди словесна еквілібристика Пістряка, коли побутову ситуацію навмисно описано українсько-церковнослов'янською, як-от «мимошедшую седмицу глумляхся з молодицями по шиночкам здешной палестини і, вечеру сушу минув – шаго дне, бих неподвижен, аки клада, і нім, аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразуміх повелініє милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова» (Квітка-Основ'яненко, 1978, с. 143), відсилає до бурлескної шкільної традиції. Якщо художня стратегія останньої полягає в деконструкції коду «високої» культури, у забезпеченні її компліментарної альтернативи, то в повісті Квітки-Основ'яненка скалки бурлескної шкільної творчості (ще одним її прикладом є жартівлива вірша, миттєво створена школярами на адресу дяка з нагоди такої визначної події, як потоплення «відьом») свідчать про функційну інфляцію цієї традиції, що більше не становить альтернативи високій культурі (через занепад останньої), а вироджується в її карикатуру. Стратегія карикатуризації в повісті «Конотопська відьма», отже, є основною і в зображенні національної (військової та культуротворчої) еліти – Забр'юхи й Пістряка (красномовно про неї свідчить, наприклад, їхня емоційна реакція на виклик до Чернігова: «– О горе, горе Ригорович! – О горе, горе, Уласович!» (Квітка-Основ'яненко, 1978, с. 143)), які демонструють протилежні від належних їхньому статусу якості. Із розвінчанням «сміхових стереотипів», зокрема й писаря, зазначає А. Малиновський, «сусідять глибокі метафоричні конструкції поневолення, колонізації <...>» (Малиновський, 2022, с. 34). Висока книжна мова й освіта як атрибути національної еліти дискредитовані й осмішені – можливо, через відчуття автором необхідності їхньої модернізації, а можливо – і через колоніальну залежність від імперського дискурсу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, у художніх текстах І третини ХІХ століття розгортається стратегія знецінення національної еліти, нащадків козацької старшини, що в колоніальних умовах зійшла з історичного кону, законсервувала своє життя в комфортному приватному світі, подекуди zdegradувала як носій освіти, культури, громадянського чину. На творчість українських письменників, передусім І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, могли вплинути імперські наративи щодо української еліти як zdegradованої (зледащілої, неосвіченої, недоброчесної), ретроградної, що опосередковано виправдовують її усунення / знищення, водночас можна спостерегти і їхню полеміку з такою позицією, принаймні спроби пробудити національну еліту з колоніальної летаргії. Колоніальні патерни художньої свідомості зумовлюють гібридизацію авторської позиції щодо національної

еліти, яка балансує між антиколоніальним викриттям та колоніальною самокарикатуризацією (Г. Квітка-Основ'яненко). Мотив виродження національної еліти у творах українських письменників нерідко супроводжує осміщення українсько-слов'янської книжної мови як ретроградної і нікому не зрозумілої, разом із нею і барокової культури. Колоніальні стратегії дискредитації національної еліти корелюються з провідними художньо-естетичними векторами літературного процесу – бурлеском та сентименталізмом, що оприявнює питомий чинник їхнього поширення – пошук шляхів адаптації національної культури до імперських гібридних атак.

Залишилося поза межами цього дослідження стратегія гібридизації колоніального письма, зокрема в прозі М. Гоголя, Гр. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, яка «обнуляє» національну ідентичність зображеної еліти як об'єкта колоніальної зневаги і / або ностальгії. Крім того, потребує детальнішої обсервації імаготип вищої козацької еліти у творах доромантичної та романтичної доби, адже образи гетьманів, старшин, які уособлюють вершки козацької еліти у творах М. Гоголя, Є. Гребінки, П. Куліша, М. Костомарова, також зазнають деформації під тиском імперського дискурсу (не лише москowsкого, а й польського), водночас і концептуалізуються в полі антиколоніального спротиву.

Бібліографічний список

- Гоцуляк, В., 2018. Ранньомодерна (передмодерна) українська ідентичність і становлення національної свідомості в XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 17, 138-144.
- Каппелер, А., 2001. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії. *Київська старовина*, 5, с. 8–20.
- Квітка-Основ'яненко, Гр., 1978. *Твори в двох томах. Повісті й оповідання*. Т.1. Київ: Дніпро.
- Когут, З., 1996. *Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830*. Київ: Основи.
- Котляревський, І., 1982. *Поетичні твори. Драматичні твори. Листи*. Київ : Наукова думка.
- Лімборський, І., 2009. Сентименталізм в українській літературі. Черкаси: Брама-Україна.
- Липинський, В., 2013. Листи до братів-хліборобів. В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 3 / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора.
- Малиновський, А. 2022. *Антропологія української прози I половини XIX століття. Культурні трансфери*. Київ: Талком.
- Нахлік, Є. К., 2015. *Перелицьований світ Івана Котляревського: текст - інтертекст - контекст*. Львів : Вид-во Львівської політехніки.
- Приліпко, І. Л., 2014. *Ідейно-художні домінанти прози про духовенство в українській літературі XIX–початку XXI століть*. Доктор наук. Дисертація. Київ.
- П'ятаченко, С., 2006. Образ москаля в українських приказках та прислів'ях. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*, 10, с. 57-70.
- Слободян, В. Я., 2016. Національна еліта як суб'єкт державотворення. *Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія і практика*. Запоріжжя: КПУ, с. 205-208
- Сидорук, С. А., & Черняк, О. А., 2017. Проблема подвійної ідентичності лівобережної еліти в контексті українсько-російського фронтиру кінця XVIII–середини XIX століття. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*, 10, с. 155-165.
- Шаховской, А., 1815. *Козак-стихотворец. Анекдотическая опера-водевиль в одном действии*. Санкт-Петербург. Інтернет-архів. Доступно: <<https://archive.org/details/kozak0stykh/page/72/mode/1up>>

- Шевчук, Вал., 2005. Державотворчі й національно-стабілізуючі еліти в українському суспільстві XVI–XVIII ст. В: Шевчук, Вал., *Муза роксоланська. Українська література XVI–XVIII ст.* Кн.2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ, С. 22-37.
- Шерех, Ю. 1964. Москва, Маросейка. В: *Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї.* Нью-Йорк: Пролог, с. 34-41
- Шубравський, В., 1958. Українська драматургія першої половини XIX ст. В: *Українська драматургія першої половини XIX ст.: маловідомі п'єси.* Київ: Державне видавництво художньої літератури, с. 5-28.
- Юрчук, О., 2013. *У тіні імперій: українська література у світлі постколоніальної теорії.* Київ: Академія.

References

- Hotsuliak, V., 2018. Rannomoderna (peredmoderna) ukrainska identychnist i stanovlennia natsionalnoi svidomosti v XVII st. [Early Modern (Premodern) Ukrainian Identity and the Formation of National Consciousness in the XVII century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii*, 17, 138-144. (in Ukrainian).
- Kappeler, A., 2001. Mazepyntsi, malorosi, khokhly: ukraintsi v etnichnii iierarkhii Rosiiskoi imperii [Mazepintsi, Little Russians, Khokhlas: Ukrainians in the ethnic hierarchy of the Russian Empire]. *Kyivska starovyna*, 5, p. 8-20.
- Kvitka-Osnovianenko, Hr., 1978. *Tvory v dvokh tomakh. Povisti y opovidannia* [Works in two volumes. Novels and Stories].1 Vol.1. Kyiv: Dnipro Publ. (in Ukrainian).
- Kohut, Z., 1996. *Rosiiskyi tsentralizm i ukrainska avtonomiia. Likvidatsiia Hetmanshchyny 1760-1830* [Russian Centralism and Ukrainian Autonomy. The Liquidation of the Hetmanate 1760-1830]. Kyiv: Osnovy Publ. (in Ukrainian).
- Kotliarevskyi, I., 1982. *Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Lysty* [Poetic Works. Dramatic Works. Letters]. Kyiv: Naukova dumka Publ. (in Ukrainian, in Russian).
- Limborskyi, I., 2009. *Sentymentalizm v ukrainskii literaturi* [Sentimentalism in Ukrainian Literature]. Cherkasy: Brama-Ukraina Publ. (in Ukrainian).
- Lypynskyi, V., 2013. *Lysty do brativ-khliborobiv* [Letters to Brothers-Grain Growers]. In: *Viacheslav Lypynskyi ta yoho doba* [Viacheslav Lypynskyi and His Epoch]: Vol.3 / uporiad. T. Ostashko, Yu. Tereshchenko. Kyiv: Tempora Publ. (in Ukrainian).
- Malynovskyi, A., 2022. *Antropolohiia ukrainskoi prozy I polovyny XIX stolittia. Kulturni transfery* [Antropology of the I Half of XIXth century Ukrainian Prose. Cultural Transfers]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian).
- Nakhlik, Ye. K., 2015. *Perelytsovanyi svit Ivana Kotliarevskoho: tekst - intertekst - kontekst* [Ivan Kotliarevsky's Travested World: text - intertext - context]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki. (in Ukrainian).
- Piatachenko, S., 2006. *Obraz moskalia v ukrainskykh prykazkakh ta prysliviakh* [The Image of Moskal in Ukrainian Talks and Proverbs]. *Aktualni problemy ukrainskoi literatury i folkloru*, 10, pp.57-70. (in Ukrainian).
- Prylipko, I. L., 2014. *Ideino-khudozhni dominanty prozy pro dukhovenstvo v ukrainskii literaturi XIX –pochatku XXI stolit* [Ideological and art dominants in Prose about the Clergy in Ukrainian Literature from the 19th to the Early 21st Century]: dys.... doktora filol. nauk: 10.01. 01. Kyiv. (in Ukrainian).
- Shakhovskoi, A., 1815. *Kozak-stykhotvorets. Anekdotycheskaia opera-vodevil v odnom deistvii* [The Kozak-versifier. The Comic Opera-Vaudeville in one act]. Sankt-Peterburh. Internet-arkhiv. Available at: <https://archive.org/details/kozak0stykh/page/72/mode/1up> (in Russian).
- Shevchuk, Val., 2005. *Derzhavotvorchy y natsionalno-stabilizuiuchi elity v ukrainskomu suspilstvi XVI - XVIII st.* [State-Building and National-Stabilizing Elites in Ukrainian Society in the XVI - XVIIIth Centuries]. In.: *Shevchuk, Val., Muza roksolanska.*

- Ukrainska literatura XVI - XVIII st. Vol.2. Rozvynene baroko. Piznie baroko [Roxolania's Muse. Ukrainian Literature of the XVI - XVIIIth Centuries. Vol. 2. Developed Baroque. Late Baroque.].* (pp.22-37). Kyiv. (in Ukrainian).
- Sherekh, Yu., 1964. Moskva, Marosieika [Moscow, Marosieika]. In: *Ne dlia ditei. Literaturno-krytychni statyi i eseji [Not for children. Literary papers and essays].* (pp.34-42). Niu-York: Proloh. (in Ukrainian).
- Shubravskiy, V., 1958. Ukrainska dramaturhiia pershoi polovyny XIX st. [Ukrainian Drama of the First Half of the XIXth Century]. In.: *Ukrainska dramaturhiia pershoi polovyny XIX st.: malovidomi piesy [Ukrainian Drama of the First Half of the XIXth Century: Lesser-Known Plays].* (pp. 5-28). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. (in Ukrainian).
- Slobodian, V. Ya., 2016. Natsionalna elita yak subiekt derzhavotvorennia [National elite in state-building processes]. *Formuvannia efektyvnykh mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia ta menedzhmentu v umovakh suchasnoi ekonomiky: teoriia i praktyka [Formation of effective mechanisms of state administration and management in the conditions of the modern economy: theory and practice].* (pp. 205-208). Zaporizhzhia: KPU. (in Ukrainian).
- Sydoruk, S. A., & Chernyak, O. A., 2017. Problema podviinoi identychnosti livoberezhnoi elity v konteksti ukrainsko-rosiiskoho frontyru kintsia XVIII –seredyny XIX stolittia [Problem of double identity of the left-bank elite in the context of Ukrainian-Russian frontier in the late XVIIIth – the middle of the XIXth century]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky*, 10, pp.155-165. (in Ukrainian).
- Yurchuk, O., 2013. *U tini imperii: ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii. Akademiia [In the Empire's Shadow: Ukrainian Literature in View of the Postcolonial Theory].* Kyiv: Akademia Publ. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 19.09.2024 року.

Olga Shaf

DISCREDITATION OF THE NATIONAL ELITE AS A COLONIAL SYMPTOM IN THE LITERATURE OF THE FIRST THIRD OF THE 19TH CENTURY

The article examines the artistic strategies of discrediting the images of representatives of the national elite (descendants of the Cossack nobility, clergy, and officials) in Ukrainian literature of the first third of the 19th century. This discreditation is seen as influenced both by the imperial hybrid attack on the Ukrainian leadership (one of the precedents of which is the famous play by O. Shakhovskoy "The Cossack Poet") and by the inevitable decline of the state-building and cultural potential of the elite in the context of the colonial stagnation of public, spiritual, educational, and cultural spheres as a result of imperial assimilation policy. It is important to understand the consequences of the strategy of discrediting the national elite in literature for the formation of national consciousness and the prospects for anti-colonial resistance.

The aim of the article is to conduct a postcolonial revision of the strategies used to devalue the portrayal of representatives of the Ukrainian (Cossack) elite in the literature of the first third of the 19th century (the dramaturgy of I. Kotlyarevsky, the story "The Witch of Konotop" by Gr. Kvitka-Osnovyanenko etc).

The colonial mode of artistic thinking, characterized by patterns of inferiority, underestimation of national achievements, and the atrophy or mutation of patriotism, national dignity, and historical memory, led to the dominance of strategies such as the burlesque ridicule of the images of officials, petty clergy, and their "incomprehensible" old-Ukrainian literary

language (Tetervakovsky, Fintik in the dramaturgy of I. Kotlyarevsky, Pistryak in the story "The Witch of Konotop" by Gr. Kvitka-Osnovyanenko, images of deacon-womanizers in the plays of P. Kotlyarov and V. Gogol), and sentimental-provincial "simplification," localizing the images of the inept, uneducated descendants of the Cossack nobility in the field of private, gastronomic, and matrimonial issues (such as Zabryokha in the story "The Witch of Konotop" by Gr. Kvitka-Osnovyanenko). This strategy reveals a balance of artistic consciousness on the edge of colonial self-caricature and anti-colonial satire. The motif of the degeneration of the national elite in the works of Ukrainian writers is often accompanied by the ridicule of the Ukrainian-Slavic old literary language as retrograde and incomprehensible, along with the Baroque culture it represents. Colonial strategies of discrediting the national elite correlate with the leading artistic and aesthetic vectors of the literary process – burlesque and sentimentalism with elements of enlightenment.

Keywords: Ukrainian literature, artistic strategies, (anti)colonial artistic thinking, I. Kotlyarevsky, Gr. Kvitka-Osnovyanenko, V. Gogol, postcolonial deconstruction.